

השלמות למאמר: "הרב משה הלוי סולובייצ'יק ומאבקיו במועצת גדולי התורה ואגודת הרבנים בפולין"

מאת: יעקב ששון

קראתי בעיון רב את המאמר המקיף והמאלף של ר' משה אריאל פוס (חקירה כרך כ"ה עמ' ה') אודות הג"ר משה הלוי סולובייצ'יק זצ"ל (להלן: הגר"מ) ומאבקיו נגד "מועצת גדולי התורה" ו"אגודת הרבנים" בפולין. ברור לכל המעיין, שר' פוס השקיע עמל רב במחקר זה, עשה מעשה אומן באופן מעמיק ויסודי, וגם העלה פירות חשובות ונכבדות באופן בהיר ומסודר. גילה הוא לרבים כמה ממאמרי פסקי הגר"מ זצ"ל, אשר כל אחד מהם יקר מפנינים ומתוק מדבש. המאמר גם שופך אור על אישיותו הכבירה של הגר"מ, שבדרך כלל לא ידוע לרבים אודותיו, ובפרט על תכונתו החזקה והתקיפה, המהווה פרדיגמה למצות "לא תגורו מפני איש". וכן עולות המון נקודות חשובות בהלכה (בעניני השגת גבול ומצות-מאשין ועוד), וגם נקודות חשובות בהשקפה (כגון כחם של רבנים ליצור איסורים בזמננו), וגם סקירה מקיפה על דעת הג"ר חיים סולובייצ'יק זצ"ל (להלן: הגר"ח) אודות ארגונים בכלל, ואגודת ישראל בפרט. רצוני במאמר זה להציע תחילה תיקון נחוץ אחד בענינים חשובים אלה, ואחר כך גם כמה הערות והוספות, בתור השלמות על החומר החשוב שפירס לנו ר' פוס.

א. דעת הגר"מ אודות הרבנות בראדום

ר' פוס כותב (עמ' ל"א) ש"התפרסם בעיתון היינט, כי הרמ"ס אמר על 'אגודת הרבנים' שדבריהם (שמי שיתמודד על משרת הרב בראדום הוא בכלל 'ארור מסיג גבול רעהו') הם עם-ארצות... " אמירה זו אינה מדוייקת. כנראה שר' פוס סמך על סיכום של דברי הגר"מ זצ"ל אשר נמצא בתגובת הג"ר מאיר דן פלוצקי זצ"ל (בעל הכלי חמדה) ב"קונטרס עיתונאי", ולא ראה ר' פוס את דברי הגר"מ זצ"ל במקור.¹ (כמובן, שזה מחמת נדירותו של עיתון "היינט" מס' 244, שלמיטב ידיעתי אינו נמצא כלל בארץ ישראל.) אמנם,

¹ עוד סמך לזה ממה שציין ר' פוס בהע' 64 את מספר העיתון בלבד (244), וכפי שצויין על ידי ה"כלי חמדה", ובלי תאריך, בניגוד לאיך שציין ר' פוס את כל שאר העיתונים.

יעקב ששון הוא מחבר ספר שיעורי הרב על מסכת סנהדרין, ומוסמך משיבת רבינו יצחק אלחנן.

בחסדי ה', זכיתי למצוא העתק מ"היינט" מס' 244 בארכיון YIVO שבניו-יארק.² (המאמר נעתק במילואו בנספח.) המאמר נדפס תחת הכותרת "הרב הגאון ר' משה סאלאוויטשיק וועגען דער מחלוקת ארום דער ראדאמער רבנות" ומכיל ראיון עם הגר"מ זצ"ל שנוהל על ידי עיתון היינט. הרואה דברי הגר"מ בפנים יראה שהגר"מ באמת לא החליט שהצהרת אגודת הרבנים היא עם-ארצות.

אחרי הקדמה כללית לענין, מסופר שאגודת הרבנים הטילו חרם על כל מי שיהיו להגיש מועמדות לרבנות בראדום, על פי הפסוק "ארור מסיג גבול רעהו." מסופר עוד שמה שאגודת הרבנים החליטו להתערב (אריינמישען) בענין המקומי, וגם החרם שהטילו, גרם סערה בציבור היהודי בראדום, וגם הציבור האורתודוקסי. הגר"מ נשאל אודות הרב קעסטענבערג, וגם אודות אגודת הרבנים, אם ראוי להם להתערב בענין, ואם ארור מסיג גבול רעהו שייך לענין בכלל.

הגר"מ השיב שהרב קעסטענבערג לא נודע לו, ולכן אינו יכול להביע שום דעה אודותיו. לגבי התערבות של אגודת הרבנים, שאלו לגר"מ אם יש לאגודת הרבנים הזכות ("דאס רעכט") להתערב בענין, ואם יש בכלל שייכות ל"ארור מסיג גבול רעהו". על זה ענה הגר"מ, שאם אגודת הרבנים היא "פראפעסיאנעלער פער איין", כלומר, מוסד פרופסיונאלי לרבנים, אם כן מובן מאליו שבדעתם רק להגן על חברי האגודה. אבל אם אגודת הרבנים היא אגודה של לומדי תורה, שמטרתה לנהוג על פי ידיעת התורה, אם כן צריכים הם לנהוג רק על פי חוקי התורה, ולא לכתוב "איסורים" שהם רק דברי איום המפחידים עמי הארץ, אבל לא מפחידים רבנים היודעים ש"ארור מסיג גבול רעהו" אינו שייך כלל לענין הרבנות בראדום.

הגר"מ המשיך ואמר שכל ארור שבתורה מיוסדת על איסור הנמצא כבר בתורה לפני כן. וכן "ארור מסיג גבול רעהו" מיוסד על איסור לאו הקודמו, כלומר, "לא תסיג גבול רעך".³ איסור זה שייך רק למי שלוקח קרקע בארץ ישראל שלא על פי דין, כמבואר בספרי⁴ וגם בדברי הרמב"ם.⁵ ואם כן, ה"ארור" אין לו כלל שייכות לשום דבר אחר, חוץ מלקיחת קרקע בארץ ישראל. ועל כן, הוסיף הגר"מ, שהצהרת אגודת הרבנים שמועמדים לרבנות בראדום הם בכלל "ארור מסיג גבול רעהו", דברים אלו הם רק דברי איום להפחיד עמי הארץ, או שזה עם-הארצות מצדם של אגודת הרבנים, שההמון עם משתמשים בפסוק זה לכל דבר, אבל על אגודת הרבנים לכוון אל הפירוש הנכון.

העולה מכל זה, שאף שהגר"מ הביע את דעתו בצורה חריפה, אבל לא החליט על דברי אגודת הרבנים שהם עם-ארצות, אלא העלה כמה אפשרויות להבין את הדברים,

² היינט, Oct 26, 1924, עמ' 5.

³ דברים יט:יד.

⁴ ספרי פר' שופטים פסקא קפ"ה.

⁵ הל' גניבה פ"ו הי"א.

ובעיקר – או שהצהרת אגודת הרבנים היא רק איום המכוון להפחיד עמי הארץ, או שהצהרה היא באמת עם-ארצות מצדם של אגודת הרבנים.

ועל כן, בראותינו את דברי הגר"מ, ממילא סרה תמיהת ר' פוס בהע' 69. שם הביא ר' פוס את תגובת הגר"מ לג"ר יצחק יהודה טרונק זצ"ל בענין השוחטים בטומשוב, שבה התייחס הגר"מ לזה שהרבה מן האחרונים השתמשו בביטוי "ארור מסיג גבול רעהו" במקרים רבים, כמו רבנות והדפסת ספרים, ענינים שאינם נוגעים כלל לקרקע בארץ ישראל. על זה כתב הגר"מ: "ואם אנו מוצאים, שרבותינו נוחי נפש ז"ל השתמשו במלים אלו, הוא רק לשם מליצה בעלמא. דלפניהם ה' הדבר ברור, שהשגת גבול שייכת רק לגבולי ארץ ישראל."⁶ על זה תמה ר' פוס (בהע' 69) בזה"ל "ואם כן צ"ע מדוע לא נאמר שאף בניד"ד השתמשו אגודת הרבנים בביטוי זה רק כמליצה בעלמא."

אמנם ברור הוא, שהגר"מ אכן העלה את אפשרות זה, שאגודת הרבנים השתמשו בביטוי זה כמליצה בעלמא. וזה מה שאמר הגר"מ, שאם אגודת הרבנים היא "פראפעסיאנעלער פער איין", מובן שכל מטרתם להגן על חבריה, וזה מה שסיים הגר"מ שיתכן שהצהרת אגודת הרבנים היא רק דברי איום להפחיד עמי הארץ, (קרי: מליצה).⁷ אלא שהעלה הגר"מ עוד אפשרות, שהצהרה היא אכן עם-ארצות מצד אגודת הרבנים, וזה דוקא אם כוונתם לומר שבאמת שייך כאן ארור מסיג גבול רעהו. אבל הגר"מ לא החליט בעצמו שהצהרה היא עם-ארצות, ואף הוא השאיר להם פתח לטעון שכתבתם בענין זה היתה גם בתורת מליצה בעלמא. ועל זה השיב ה"כלי חמדה", שאכן מחזיקים בדעה ששייך כאן "ארור מסיג גבול רעהו", דעה שאכן כינה הגר"מ כעם-ארצות, ומשום הכי לא התייחס ה"כלי חמדה" לשאר האפשרויות שהעלה הגר"מ. העולה מן הדברים, שאין שום מקום לתמיהת ר' פוס, מאחר שראינו דברי הגר"מ בפנים, וכפי מה שאמר על הענין בעיתון.

מן הראוי לציין כאן מה שאמר לי הג"ר משה מייזלמאן שליט"א (נכדו של הגר"מ זצ"ל) שמחותנו הג"ר בן ציון בורודיאנסקי אמר לו, שמצא בין כתבי אביו, הג"ר אפרים בורודיאנסקי זצ"ל, שרשם שהחזון איש אמר בשם הג"ר חיים עוזר זצ"ל, שכל הרבנים בליטא בשעתו הסכימו לדברי הגר"מ זצ"ל בזה בענין השגת גבול.

⁶ היינט, June 18, 1926, עמ' 10.

⁷ אלא שעדיין יש להבין אמאי מזה הגר"מ כל כך בתקיפות נגד מליצת אגודת הרבנים (על הצד שהעלה הגר"מ שנתכוונו רק לדברי איום), ואמר שאין להם לפרסם איסורים שכאלה, ואף שכמה מן האחרונים השתמשו באותה מליצה בהסכמות לספרים וכדומה. יתכן שהחילוק נעוץ בכך שאגודת הרבנים פירסמה את האיסור לרבים על ידי העיתונים, דבר שאכן גרם סערה בציבור הרחב, כתוצאה ישירה וטבעי מכך שהדברים נתפרסמו בעיתונים. מה שאין כן בהסכמות האחרונים וכדומה, שהדברים היו מכוונים דוקא אל הרבנים ומדפיסי ספרים, והיה מובן לכל אלה שהדברים נכתבו בתורת מליצה.

ב. איסורים לעומת חיזוק הדת

עוד העיר לי הג"ר משה מייזלמאן שליט"א, שעמדתו החריפה של הגר"מ לגבי האיסורים שהכריזה אגודת הרבנים בראדום וטומשוב, לא היתה רק מחמת התנגדותו לארגוני רבנים מרכזיים, אלא גם היתה בזה המשך השקפתי מדוייק לעמדת הגר"ח זצ"ל בעניינים דומים. דעת הגר"ח היתה שבעניינים של חיזוק הדת, אין לערבב מושגים של חיזוק הדת עם מושגים של הלכה טהורה ושל איסור והיתר. כלומר, למרות חשיבותם של ענייני חיזוק הדת, והתועלת לדת שאפשר להשיג, מכל מקום אין ליצור איסורים בלתי-אמיתיים כדי להשיג תועלת לשם חיזוק הדת. דעת הגר"ח היתה שהלכה לחוד וחיזוק הדת לחוד, ואין לטשטש את הגבולים ביניהם ולהצהיר על איסורים בלתי-אמיתיים בשם ההלכה, ואפילו אם מדובר על הישגים גדולים לשם חיזוק הדת.

וכן סיפר הגרי"ד בן הגר"מ על זקנו הגר"ח ב"איש ההלכה":

והאמת – הרי היא אמת אחת, גמורה ומוחלטת, שאין הוא נכון להקריבה אפילו לשם מטרה נשגבה. אין הוא מבין את שבילי הפוליטיקה⁸ ואין הוא פקח (אינני דן על חכמה) בהוויות העולם הזה. אין הוא מוותר על קוצו של יוד של ההלכה, כדי לגשם אפילו שאיפה רוממה. וכאן משתקפת לא קנאות דתית של איש הדת הכללי אלא קנאות מסוימת של בעל ההלכה – קנאות לשם האמת שניקנתה לו על ידי הקב"ה. איש ההלכה לא רק שלא יקיל, אלא גם לא יחמיר. האמת תובעת את עלבונה מן המחמיר ומן המקיל. ומעשה בר' חיים, איש בריסק, שנזדמן את גדולי ישראל לפונדק אחד בפטרסבורג הבירה. שאלת התינוקות בלתי נימולים – אם שמותיהם ראויים להספח על רשימת היהודים בפנקסי הקהלה – עלתה על הפרק.⁹ נענו כל הרבנים ואמרו: "בודאי, אסור"¹⁰ לרשום אותם בספרי הקהלה, כי הלא לא מולים המה" (על ידי אמצעי זה קוו להכריח את המתבוללים למול את בניהם). עמד ר'

⁸ וכעין זה אמר הגר"מ זצ"ל על עצמו (היינט, July 25, 1923, עמ' 4) "איך בין נישט קיין פארטיי-מאן", ותורגם לעברית בהמזרחי (August 2, 1923, עמ' 8) "אינני בעל מפלגה". השוה מה שכתב הרב אהרן בן-ציון שורין זצ"ל על הגרי"ז זצ"ל, בספרו קשת גבורים חלק א' עמ' 198: "ר' וולווה לא השתייך מעולם לשום מפלגה ולא התערב מעולם בענייני פוליטיקה. הוא לא הסכים לא למדיניות של "המזרחי" ולא למדיניות של "אגודת ישראל". וכן במה שאמר הג"ר מאיר הלוי זצ"ל, נדפס תחת הכותרת "זיקוקין דנורא" (כ"ד אייר תשע"ג): "איני יודע אם הוא פוליטיקאי כי אני אינני פוליטיקאי לדעת אם הוא פוליטיקאי..." וכן כתב הג"ר משה מרדכי שולזינגר זצ"ל אודות בריסק בכלל: "זו היא פינה אחת יחידה מיוחדת בעולם שמדברים שם רק דעת תורה אמיתית צרופה, בלי נגיעות וכלי "חשבונות" של למצוא חן בעיני משהו...מה זה לחתום נגד בחירות...האם זה "איסור" באמת? האם הגרי"ז החזיק שזה "אסור"? (רבי משה מרדכי, חלק א', עמ' 343-344).

⁹ יעוין עוד בס' נפש הרב למו"ר הג"ר צבי שכתר (ירושלים תשנ"ט) בחלק יו"ד עניני מילה, עמ' רמ"ד, שהביא את הענין באופן אחר קצת, שהנידון היה לגבי קבורת התינוקות בקבר ישראל, והגר"ח טען שישראל ערל עדיין ישראל הוא, ובודאי מן הנכון לקברם בקבר ישראל.

¹⁰ ההדגשה מאתי (י.ש.).

חיים על רגליו ואמר: "רבותי, הראו לי את ההלכה האומרת, כי ערל איננו בכלל ישראל. אני יודע, שערל אסור לאכל בקדשים ותרומה, אבל אינני יודע שאין הוא קדוש בקדושת ישראל. אמנם אם הגדיל ולא מל את עצמו, הרי הוא חייב כרת. ברם גם אוכל חלב ודם ומחלל את השבת חייבים כרת, ומדוע החמרתם בערל והקלתם במחללי שבתות? אדרבה, התינוק עדיין לא חטא כלל וכלל, ורק אביו לא קיים את חובתו." **מבחינה פוליטית ומשום הוראת שעה, ומנקודת מבט מעשית, בודאי שצדקו הרבים, אבל על פי ההלכה הטהורה צדק ר' חיים.**¹¹ והוא לא הקריב את האמת בהלכה אפילו לשם התגשמות אידיאה נערצה.¹²

אותו דבר יש לנו לומר על בנו הגר"מ: הוא לא הקריב את האמת בהלכה אפילו לשם התגשמות אידיאה נערצה. ועל כן, מחה הגר"מ בכל תוקף נגד האיסור על הרבנים המועמדים בעיר ראדום, ונגד האיסור על הבשר של השוחטים החדשים בעיר טומשוב. וזה בדיוק מה שכתב הגר"מ בסיום תשובתו לרב טרונק (עמ' נ"ה במאמרו של ר' פוס): "ואחת עלינו לדעת, שדיני התורה אינם משועבדים לשום אדם ואינם יכולים להשתנות, אף אם הם בניגוד לצרכי איזו מפלגה שהיא". איסורים אלה לדעת הגר"מ היו המצאות שאינם משקפים את ההלכה הטהורה, ועל כן הוצרך למחות נגדם, על פי דרכו של אביו הגר"ח. וזה אף אם מוצאיהם התכוונו לשם שמים ולחיוזק הדת, ולהתגשמות אידיאות נערצות, אבל לדעת הגר"ח והגר"מ אין זה מצדיק את מיזוג ההלכה.

ג. נח זבולוני

ר' פוס מביא (עמ' ל"ה) תיאור שכתב נח זבולוני על המחלוקת בעיר ראדום שנים רבות לאחר מכן. ר' פוס מעיר בצדק שכמה מהפרטים בתיאורו של זבולוני מתאימים יותר למחלוקת השחיטה בטומשוב, ולא למחלוקת על הרבנות בראדום.¹³ ר' פוס מציין עוד (הע' 73) על "עירוב פרשיות, ועירוב אישים ועירוב ערים" בספרו של הרב נתן קמינצקי, בראיון שניהל עם נח זבולוני. שם כתוב כדלהלן:

¹¹ ההדגשה מאתי (י.ש.).

¹² "איש ההלכה", תלפיות שנה א', חוברת ג-ד, עמ' 706-707.

¹³ למשל, זבולוני כתב שהופיע "גילוי דעת הלכתי שהשתרע על כמה טורים נגד הרב קסטנברג בחתימתו של הרב משה סולובייצק ז"ל." כפי שראינו, הגר"מ לא פירסם גילוי דעת הלכתי אודות הרבנות בראדום, אלא שהתראיין על ידי עיתון "היינט". המאמר אודות ראדום לא נחתם על ידי הגר"מ, והוא לא נקט שום עמדה נגד הרב קסטנברג, והמאמר השתרע רק על שני טורים במקור. כמובן, שעירבב זבולוני את המאמר אודות ראדום עם ה"חות דעת" של הגר"מ אודות השוחטים בטומשוב, שאכן היה גילוי דעת הלכתי, השתרע על ארבע טורים במקור, וחתימתו של הגר"מ הופיע תחת המאמר.

R' Noah Zvuloni, a *talmid* of R' Baruch-Ber in Kamenitz for seven years, related that there was a dispute in Radom, south of Warsaw, between the *rav*, who was a member of Agudath Israel, and the *shobet*, a member of Mizrachi. When R' Zvi-Hanokh Levin, powerful Rav of Bendin and *mekubtan* of the Rebbe of Gur, published a Torah article supporting the *rav's* position, R' Moshe Soloveitchik published a rebuttal in the Warsaw newspaper היינט (*Today*), tearing R' Levin's thesis apart. Some incensed Polish Rabbis came out strongly against R' Soloveitchik, then serving as spiritual head of the Mizrachi rabbinical school Tahkemoni, for mixing into a rabbinical predicament, and threatened to excommunicate him. But R' Baruch-Ber voided such talk by saying, "Children of the *rebbe*, no one dares excommunicate!"¹⁴

ר' פוס שוב צודק במה שכתב שיש כאן עירוב פרשיות, עירוב אישים, ועירוב ערים. כנראה שתיאור זה הולם יותר את המחלוקת אודות השוחטים בטומשוב, אלא ששוב פעם, זבולוני עירבב את העיר טומשוב עם העיר ראדום. התשובה של הגר"מ שהופיע ב"היינט" התייחס לדברי הרב יצחק יהודה טרונק מקוטנא, ולא לרב חנוך צבי לוי.¹⁵ אבל מה שאמר זבולוני שעצם המחלוקת היה מסכיב לענין השחיטה נראה נכון.¹⁶ פרופ' מלך שפירא העלה כמו קשיים לגבי תיאורו של זבולוני, כפי שנמצא בספרו של הרב קמינצקי. פרופ' שפירא כתב כדלהלן:

Making of a Godol, p. 749, relates how some Polish rabbis were so upset at R. Moses Soloveitchik that they threatened to put him in *berem*. In response to this threat, R. Baruch Ber is quoted as saying that one

¹⁴ *Making of a Godol*, Nosson Kamenetsky, Second Edition, 2004 עמ' 749.
¹⁵ הרב לוי היה תומך חזק של הרב קסטנברג בראדום, ואפשר שזה תרם לבלבולו של זבולוני בפרט זה. ראה ב"שערי תורה", שבט תרפ"ז, מכתב שפירסם הרב לוי לטובתו של הרב קסטנברג.

¹⁶ גם מה שאמר זבולוני בקשר למחלוקת בין האגודה והמזרחי אינו מוטעה לגמרי. כפי שתיאר ר' פוס (עמ' ל"ו), באותו עת נחלקו תושבי טומשוב גם אודות בחירת רב העיר. המועמדים היו הרב דוד בורנשטיין (נכדו של ה"אבני נזר" ובנו של ה"שם משמואל"), והרב שמואל הלוי בראדט. החסידים תמכו ברב בורנשטיין, והמזרחיים והציונים תמכו ברב בראדט, וכפי שכבר ציין ר' פוס. לפי נוסח אחד, השוחטים הישנים גם הם תמכו ברב בורנשטיין, ואף תמכו בו כלכלית על ידי העלאת מחירי השחיטה, דבר שגרם לפיטורם. (כך סיפר הג"ר מאיר שפירא זצ"ל, באותו עת רב מפיוטרקוב, בוועידת אגודת הרבנים בתרפ"ו, ודבריו נדפסו ב"קובץ דרושים – פרטי כל" בשנת תרפ"ה, והביאם ר' פוס בעמ' ל"ח.) אלה שאכלו משהיית השוחטים החדשים היו ידועים בעיר כ"פושעים", ואלה שאכלו רק מהשוחטים הישנים היו ידועים כ"פרומע יודען". (היינט, July 14, 1926, עמ' 4)

doesn't put the son of the Rebbe in *herem*. The story quoted by Kamenetsky has to do with a rabbinical dispute between a certain Agudist rabbi and a Mizrachi *shochet*. We are told that R. Moses opposed R. Zvi Hanokh Levin's support of the rabbi. Yet why would this occasion a *herem*? Others have assumed that the rabbis may have wanted to place him in *herem* for accepting the position at the Warsaw Takhkemoni, the Mizrachi school. Yet again, why would this lead to a *herem*? R. Hayyim's great student, R. Shlomo Polachek, the Meitchiter, also taught at a Mizrachi school.¹⁷

לפי מה שראינו לגבי מחלוקת השוחטים בטומשוב, וכפי שתיאר ר' פוס במאמרו, מובן לגמרי שאגודת הרבנים דנו בהטלת חרם על הגר"מ בעקבות המחלוקת. הגר"מ זצ"ל התקיף את אגודת הרבנים בפומבי פעם שנית, וכתב שהם מזייפים את התורה לתועלת פוליטי. יותר מזה, בעקבות החקים החדשים שהתקינה הממשלה (כפי שתיאר ר' פוס בעמ' ל"ו), ענין זה לא היה רק סכסוך מקומי בין העיר והשוחטים, אלא היה בזה השלכות רחבות למעמדה של השחיטה ושל הדת בכל רחבי פולין. ועל כן, מובן שפיר שאגודת הרבנים נקטה עמדה קיצונית בענין, ואפילו חשבו להטיל חרם על הגר"מ מחמת הצהרותיו.

ההסבר לחרם שהציע פרופ' שפירא מאת הרב יהודה מגנס, אינו נראה בכלל. הרב מגנס סיפר שהגר"מ תמך ברב יצחק רובנשטיין במחלוקת אודות רבנות העיר וילנא, ולא בג"ר חיים עוזר גרודזינסקי זצ"ל, ומשום כך רצו הקנאים להטיל את הגר"מ בחרם. אמנם, הצעה זו, שתמיכת הגר"מ ברב רובנשטיין היה המניע לחרם, אינו מסתבר כלל וכלל. ראשית, בלי שום ראיה שהגר"מ תמך ברב רובנשטיין באופן פומבי, קשה להאמין שתמיכה שקיטה כזו תביא לחרם. מחלוקת בפומבי, עם התקפות ותשובות חריפות, כמו שראינו במחלוקת בטומשוב, יתכן שיביא להטלת חרם. אבל אין שום רמז לזה שהגר"מ תמך ברב רובנשטיין באופן שכזה, ובכלל אי אפשר להאמין שתמיכה כה שקיטה במועמד אחד תביא לתגובה קיצונית כהטלת חרם.¹⁸ ועוד, התומכים הראשיים של הג"ר חיים עוזר זצ"ל היו החזון איש, אחיו הג"ר מאיר קרליץ, והחפץ חיים זצ"ל.¹⁹ נראה לי שהטלת חרם על רב חולק הרבה יותר תואם לחסידים פולניים (שהיו חלק גדול של אגודת הרבנים), מאשר לחכמים המתנגדים-ליטאים הנ"ל. ועוד, כבר ראינו שאגודת הרבנים נקטה עמדה

¹⁷ <https://seforimblog.com/2011/08/new-writings-from-r-kook-and-assorted/>

¹⁸ תודתי לאחי ר' יונתן ששון עבור הערה זו.

¹⁹ ראה: "Warsaw-Radom-Vilna: Three disputes over Rabbinical Posts in Interwar Poland and their Implications for the Change in Jewish Public Discourse" מאת גרשון בקון, *Jewish Studies* 13:1 עמ' 112.

קיצונית אודות השוחטים בטומשוב, והצהירה ששחיטת השוחטים החדשים היא נכילה. אגודת הרבנים אפילו הטילו איסור הוראה על הרב חיים בריטשמאן, מכיון שתמך בעמדת השוחטים החדשים, ולא אסר את שחיטתם.²⁰ לא קשה להאמין שדנה אגודת הרבנים בהטלת חרם על הגר"מ מחמת התנגדותו החריפה והפומבית (בפעם שנית) נגדם.

ואכן, מצינו תגובה קיצונית וחריפה לגר"מ מחמת המחלוקת טומשוב, והוא במה שכתב הרב שלום יוסף פייגענבוים, בקונטרס "דעת תורה" שפירסם בקובץ "שערי תורה"²¹, וכפי שציין ר' פוס בהע' 102. בתוך הדברים שם, כתב הרב פייגענבוים אודות הגר"מ זצ"ל, "ומובטחני כי אם היתה ידנו תקיפה להעמיד ד"ת על תלו היה ראוי לעונש לטותא דרבנן דלית לה אסותא, אבל בעוה"ר ידינו אסורות".

על רקע זה, בעקבות התערבות הממשלה בשחיטה בפולין, הטלת איסור הוראה, הריגת דיין חשוב על ידי עצמו, התקפות פומביות, ודיבורים על לטותא דרבנן, מסתבר שאפשרות הטלת החרם על הגר"מ היתה בתגובה למחלוקת השוחטים בטומשוב. ההצעות השונות, שדיון על החרם היה משום המחלוקת אודות הרבנות בראדום או וילנא, אין להן שום יסוד.

ד. כחרס הנשבר

ר' פוס מתאר (עמ' ט') את תגובת "דער יוד", עיתון אגודת ישראל, אחרי נאומו של הגר"מ בכנס המזרחי תרפ"ג, במאמר שכותרתו "כחרס הנשבר". ועל זה מביא ר' פוס שהשיב הגר"מ בזה"ל: "על תלונתם עלי, שהמלים "כחרס הנשבר", שהוצאתי בנאומי בשיבות הועידה, נאמר מתוך שנאה ואיבה, הנני מודיע בהחלט: שעל דבר שנאה ואיבה אי אפשר לדבר בכלל, מפני שאינני בעל מפלגה." אמנם, דברים אלו מעלים תמיהה, שהרי הקורא עדיין לא פגש מלים אלה בדברי הגר"מ, ואינם מופיעים בנאומו של הגר"מ בכנס המזרחי, כפי שתואר בעיתון "המזרחי" שמביא ר' פוס.

על כן, ראיתי מן הנכון לציין את מה שנדפס בעיתון "דער מאמענט" אודות נאומו של הגר"מ בכנס המזרחי. שם כתוב שאמר הגר"מ בסיום דבריו:

א פארטיי, אמת, קאן אלץ מאכען. אבער אז א פארטיי זאל געהן 'מאכען' גדולי תורה – דערצו האט זי קיין רעכט נישט, און אנטקעגען דער דאזיגער האנדלונג מוזען די פערזאמעלטע רבנים, נישט אלס מזרחיסטען, נאר אלס רבנים, פרטעסטירען און ערקלערען די 'מועצת גדולי התורה' פאר א חרס הנשבר...²²

²⁰ "א שרעקליכע טראגעדיע אין טאמאשאוו-מאז.", היינט, May 11, 1926, עמ' 1.

²¹ שערי תורה, אייר תמוז תרפ"ו, בחוברת דעת תורה, עמ' ג'.

²² דער מאמענט, July 12, 1923, עמ' 4.

תרגום חפשי:

מפלגה אכן יכולה לעשות את הכל. אבל שמפלגה תלך 'לעשות' גדולי תורה' - לזה אין לה זכות, ונגד הפעולה הנוכחי, צריכה ועידת הרבנים, לא מבחינת מזרחיים, אלא מבחינת רבנים, למחות, ולהצהיר על 'מועצת גדולי התורה' כחרס הנשבר...

כנראה שמלים אלו, "כחרס הנשבר", צונזרו על ידי עיתון "המזרחי", בפשוטו משום שמלים אלו עוררו זעמם של חברי אגודת ישראל, וכפי שנראה מתגובתם לגר"מ זצ"ל.²³ בתרגום ב"המזרחי", גם לא מופיע מה שאמר הגר"מ שהמחאה צריכה להיות מבחינת רבנים, ולא מבחינת מזרחיים. גם מסופר ב"דער מאמענט", שהנאום עשה רושם חזק (א שטארקען רושם) על השומעים, פרט שגם כן אינו מופיע ב"המזרחי". בכלל, הנאום כפי שמופיע במקור ב"דער מאמענט" נראה יותר חריף מאשר מופיע ב"המזרחי", ונראה שאישי "המזרחי" בכוונה החליטו לרכך את הדברים לקראת הפרסום בעיתונם.

ה. דעת הגר"ח אודות ועדים

ר' פוס הביא (עמ' ח') מדברי הגר"מ בכנס המזרחי אודות מועצת גדולי התורה שאמר:

נניח כי אפשר ליצור בזמננו מוסד אוטוריטטי כזה, אבל לזה צריך הסכמת עם ישראל כולו ואינו תלוי ברצון מפלגה...אמנם היו אוטוריטטים לישראל גם בזמנים מאוחרים וגם בזמנים הכי מאוחרים, ושכולנו עוד זוכרים אותם, אבל לא איש שמם לאוטוריטטים. **העם**²⁴ הכיר אותם לגדולי תורה והיו בעיניו לאוטוריטטים, אבל ליצור אוטוריטטים מעשה ידי אדם? אוטוריטטים כאלה לא יכיר העם.²⁵

הדגשה דומה, על זה שהעם צריכים לבחור את מנהיגיהם, נמצא גם ב"חות דעת" של הגר"מ אודות השוחטים בטומשוב²⁶ (עמ' מ"ב במאמרו של ר' פוס):

ובכלל אגודת הרבנים אינה אותה אישיות שבכחה לאסור ולחדש דברים, כי מאליה נוצרה, לא לשם חיזוק הדת ובדק חומת ישראל, כי אם לשם צרכים וענינים

²³ ואף ש"המזרחי" הנ"ל יצא לאור (July 19, 1923) קודם שנתפרסמה התגובה ב"דער יוד" (July 20, 1923), כנראה שכבר היה ידוע להם שמלים אלו עוררו זעמם של חברי אגודת ישראל.

²⁴ ההדגשה נמצא במקור, על ידי ריחוק האותיות.

²⁵ השוה מה שכתוב שם ב"דער מאמענט": "זיי זענען געווארען די מנהיגי הדור ניט דורך וועמענס מיטהילף, נאר דורך זייער גרויסען קוואל פון תורה און חכמה, פון וועלכען אלע האבען געטרונקען." תרגום חפשי: "הם נהיו מנהיגי הדור, לא תוך עזרת פלוני, אלא מתוך מעינות התורה והחכמה, שממנו כולם שתו."

²⁶ מחמת דמיון הלשונות, אין להתעלם מהאפשרות שהנוסח המתוקן והמצונזר של דברי הגר"מ בכנס המזרחי שהופיע בעיתון "המזרחי", אולי נוסח על ידי הגר"מ בעצמו.

פוליטיים ומפלגתיים בלי שום מינוי ובחירת הצבור הישראלי²⁷ בתור מנהיגי וגדולי הדור, שדעת הקהל הטביע את חותמה על כל מעשיהם ודבריהם.²⁸

הדגשה זו על זכות העם לבחור את מנהיגיה, קיבל הגר"מ בירושה מאביו הגר"ח זצ"ל. בעיתון "הצפירה" משנת תרע"א, מסופר על ועידת אדמורי"ם ורבנים בוורשא, אודות חק הממשלה על שביתת יום ראשון, שבו היתה כרוכה סכנה גדולה גם לדת ושמירת השבת, וגם לאיקונומי. הועלתה הצעה ליצור "ועד" לפעול בענין זה. ועל זה השיב הגר"ח זצ"ל בדברים חריפים כמסופר להלן:

נגד ההצעה הלזו יצא בכל תוקף הגאון מבריסק, קוטב התנגדותו הי' מאשר שם 'ועד' נושא עליו תכנית, לדבר בשם העם – ובעד העם, ובשום אופן א"א להרשות לדבר בשם העם כל עוד שאינו בא מכח העם,²⁹ נבחר בהסכמתו ע"פ סדר הבחירה האמתי, ודבר כזה לא הי' עד היום בכל הזמן מן הזמנים ואיך יתכן ליסד 'ועד' כל עוד שחברי האספה בכלל אינם כלל נבחרים מהעם, רק מאלה הכואבים על אסונו וצרתו, שבאו יחד להתיעץ כדת מה לעשות למתק את רוע הגזרה. דברי הגאון מבריסק פעלו פעולה עצומה על לב הנאספים, והרבה מו"מ הסבו, עד שבאו לידי החלטה מוסכמת לדעת הגאון מבריסק...³⁰

בולט מאד הדמיון בין לשונו של הגר"ח, שרק יתכן 'ועד' אם נבחר על ידי העם, ללשונו של הגר"מ, שמנהיגי הדור צריכים להבחר על ידי העם כולו דוקא. כנראה שיסוד התנגדותו של הגר"מ למועצת גדולי התורה, וגם אגודת הרבנים, שקבעו לעצמם הזכות לדבר בשם העם, ירש הוא מאביו הגר"ח זצ"ל, שבתקיפות החזיק מכך שמנהיגים צריכים להבחר דוקא על ידי העם.

מעניין מאד גם לדמות את דברי הגר"ח והגר"מ, לדברי הגרי"ד בן הגר"מ, כשתיאר את אופי התנגדותו של דודו, הגרי"ז זצ"ל, למוסד הרבנות הראשית.³¹

כל השוואה בין הרבנות הראשית וסנהדרין הגדולה שמלפנים היא בלתי נכונה ויש בה משום זיוף האידיאה הנשגבה של בית דין הגדול בירושלים. התנאים לגישומה של אידיאה זו אינם קיימים היום. אמנם היו לישראל גדולי הדור ומאורי האומה בכל התקופות, מפיהם חי העם ומימיהם שתה. אבל ענקי רוח אלה לא נבחרו על ידי

²⁷ ההדגשה מאתי (י.ש.).

²⁸ היינט, May 13, 1926, עמ' 6. בהע' 97 של ר' פוס צויין בטעות מספר 10, וצ"ל 110.

²⁹ ההדגשה מאתי (י.ש.).

³⁰ הצפירה, גליון 61, כ"ו אדר תרע"א (March 26, 1911), עמ' 3.

³¹ ר' פוס גם הוא ציין להתנגדותו של הגרי"ז למוסד "היכל שלמה" בעמ' כ"ז, מבלי לציין את דברי הגרי"ד.

ועדים וועדות ולא נתמנו על ידי גוף רשמי. **העם בחר בהם ובמשנתם**³² והרכין את ראשו לפנייהם מתוך יראת הכבוד והאהבה...³³

גם כאן בולט מאד ההשוואות בין לשונו של הגרי"ד, ולשונו של אביו הגר"מ, בפרט מה שכתב אודות ענקי הרוח שנבחרו על ידי העם עצמו, ולא על ידי ועדים. יתכן שהבנת הגרי"ד להתנגדות דודו לרבנות הראשית הושפעה במידה מסויימת על ידי התנגדותו של אביו למועצת גדולי התורה ואגודת הרבנים.

ו. דעת הגר"ח אודות מרכז

מן הראוי לציין גם מה שכתב הגרי"ד זצ"ל באותו משא אודות הרבנות הראשית:

אמנם ההשגחה האירה פנים על היישוב בארץ ישראל שהצליח לבחור בשני גדולי ישראל, הגרא"י קוק והגרי"א הרצוג, ז"ל, שאישיותם התנוססה ממעל למוסד ונזדקרה למרחקים. ברם אין סומכים על תקדימים כאלה. מי יודע מי ייבחר בעתיד הרחוק וגם הקרוב.³⁴

גם בזה מצלצלים באזנינו הדים של דברי זקנו הגר"ח ואביו הגר"מ, וכמו שכתב הגר"מ בשם הגר"ח:

אין אני מאמין במרכז, היום אני הנני במרכז ומחר יבוא אחר, ובדברים הנוגעים לדת אין אני מאמין באיש...³⁵

דברים אלו, שאין הגר"ח מאמין במרכז, עולים יפה עם המשל הידוע של הגר"ח אודות תחנת כח חשמלית. וכן כתוב בס' מקטוביץ עד ה' אייר בשם נינו של הגר"ח, הגר"מ משה מייזלמאן שליט"א:

בשם דודו, הרב יוסף דב סאליביצ'יק [סולובייצ'יק] מבאסטון, בנו של הר"מ, הוא מספר על משל של הגר"ח להסבר התנגדותו למועצת גדולי התורה: בזמנו היה לכל אחד נר בביתו אמנם נר קטן, אבל נר. גם מי שלא היה לו בביתו נר, היה נר בעירו ובשכונתו בו הוא יכל להשתמש. אח"כ החליטו להקים תחנת כח חשמלית לספק

³² ההדגשה מאתי (י.ש.).

³³ הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, דברי הגות והערכה, ירושלים, תשמ"ב, במאמר "מה דורך מדוד", עמ' 94.

³⁴ שם, עמ' 94-95.

³⁵ המזרחי, August 2, 1923, עמ' 8. וגם הובא על ידי ר' פוס במאמרו בעמ' י"ג.

מאור לכל העיר בבת אחת. בתקופה זו כבר אין לכל אחד נר בביתו, ואם ח"ו תחנת הכח יוצאת מכלל פעולה – יש חשך ללא תקנה בכל העיר.³⁶

ועל דרך זה מובא באותו ספר, מקטוביץ עד ה' אייר, שמסורת במשפחה מספרת, שהגר"ח טען בקשר למועצת גדולי התורה:

"אף אחד לא יגיד לי איך לפסוק שאלה בבריסק."

באמת שאמירה זו של הגר"ח אינה רק מסורת משפחתית, אלא שנמצאת גם בחומר ההיסטורי מאותה תקופה. הרקע לאמירה זו נמצא בספר הביוגרפיה של הרב יוסף ברויאר זצ"ל, שבו מתואר איך שאביו הגר"ר שלמה ברויאר זצ"ל, שהיה מראשי מייסדי אגודת ישראל, רצה לתקן בתקנות האגודה, שכל רב שאינו רוצה ליחלק מהקהילה הרחבה בעירו (כמו שעשו בעיר פרנקפורט), שיוכרע עליו על פי רוב חברי האגודה אם להתיירו "לבא בקהל" להתקבל לאגודה. ועל זה הגיב הגר"ח כנ"ל, "אני הרב בבריסק, ואף אחד לא יגיד לי איך אני צריך לפסוק."³⁷ הגר"ח, כמובן, לא רצה לבטל את דעתו והכרעתו לאיזה ועד או אגודה מרכזית, והיתה בזה אחת מסיבות התנגדותו לאגודה, וכמו שאמר הרב מייזלמאן בשם דודו הגרי"ד זצ"ל.

ז. משל החתול ובעלת הבית

בספר תורת חיים ממרן הגר"ח מבריסק (ירושלים, תשס"ה) בפרשת פינחס עמ' רי"ח, נמצא טענה מאת הגר"ח בעד האגודה ונגד המזרחי. וזה מה שכתוב שם:

ואותו דוגמא אמר פעם מרן הגר"ח זצ"ל כשפעם אחת נתפרסמה בחוץ לארץ מחאה נגד חילול השבת באר"י, המחאה היתה גם מצד ה"מזרחי" וגם מצד ה"אגודה", וכששמע רבי חיים על שתי המחאות האלה שנתפרסמו על ידי שתי הסתדרויות המתנגדות זו לזו, אמר כשהוא מחייך: לכאורה כוונת שתיהן לשם שמים, אבל יש הבדל ביניהן כהבדל בעלת-הבית והחתול: שתיהן מבקשות לבער את העכברים מן הבית, אבל בעלת-הבית אינה רוצה כלל שיהיו עכברים, ואילו החתול רוצה בעכברים כדי שיוכל לטרפם. והוא הדין לגבי ה"אגודה" ו"המזרחי": ה"אגודה" אינה רוצה שיהיה חילול שבת בארץ הקדושה, ואילו ה"מזרחי" רוצה לפעמים

³⁶ צבי וינמן, מקטוביץ עד ה' באייר, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 56. משל זה נמצא גם בספרו של הרב ראובן מרגליות, "שיחות חכמים", תל אביב, תרצ"ז, עמ' 4. וגם מופיע בס' תורת חיים ממרן הגר"ח מבריסק זצ"ל, ירושלים, תשס"ה, עמ' קכ"ב בפר' משפטים. (מאיזה טעם, במהדורא ראשונה של ס' תורת חיים, משל זה נמצא בחלק על ספר מלאכי.)

³⁷ *Rav Breuer: His Life and His Legacy* by David Kranzler and Dovid Landesman, New York, 1998 עמ' 70. המקור לזה צויין שם מאת מאמר של ר' יעקב רוזנהיים בס' אהלי יעקב, אבל לדאבוני לא הצלחתי למצוא את הספר. וראה עוד שם בעמ' 86 לגבי עוד סכסוכים בין הגר"ח לרב ברויאר בעניני ייסוד האגודה.

שיהיה חילול הקודש מצד חוגים ידועים, כדי שתוכל להתנפל עליהם ולהילחם בהם...³⁸

אמנם, כבר העיר על כך הרב נתן קמינצקי שליט"א³⁹, וכתב שיתכן שמחבר ספר תורת חיים עירבב את הדברים, והחליף מפלגה אחת בשניה בביאור המשל.⁴⁰ (הרב נתן בעצמו מודה שאינו די מודע על המצב הפוליטיקאי באותו עת, ועל כן אינו יכול להביע דעה עצמאית בזה.) ואכן, כהשערות של הרב נתן שליט"א מצאתי בעיתון "הצפה", שאמירה זו באמת היתה ביקורת נגד האגודה:

ומהו ההבדל בין "המזרחי" ו"האגודה", שאלו את ר' חיים, ועל זה השיב מיניה וביה: למה הדבר דומה? לעקרת הבית וחתול. עקרת הבית מעונינת בניקיון הבית שלא יימצאו עכברים בבית ואילו החתול מעונין שירבו וישרצו – המזרחי, סבורני, מעונין בארץ ישראל על טהרת הקודש ואילו האגודה חיונותה בחיפוש חטאים ורביים...⁴¹

נמצא דישנן שתי נוסחאות מתנגדות בביאור משל זה, אם המזרחי הוא החתול הרוצה בקנאות לשם ריב וקנאות, או דילמא תיאור זה עולה על האגודה, החפצה בקנאות לשם ריב וקנאות. יש להביע השערה על הביאור הנכון בזה, מתוך עמידה על כמה מן הדברים הפוליטיקאים שנאמרו בוועידת קטוביץ, בייסודה של אגודת ישראל. הגר"ח היה נמצא שם בוועידה בכבודו ובעצמו, ועל כן נברר איך תואמת אמירה זאת עם האגודה כפי שנראתה בוועידת קטוביץ.

בעיתון "הצפירה", מדווח על נאומו של הג"ר שלמה ברויאר זצ"ל בישיבת הפתיחה בוועידת קטוביץ. וזה מה שכתוב שם:

רשות הדבור ניתנה להד"ר ברויער. בין הקהל מורגשת תנועה. הד"ר ברויער ידוע לקנאי קיצוני וללוחם בתנועה הלאומית והקהל חכה לשמוע מפיו דברים קשים, אך מעולם לא פלל איש, כי יגלה באספה זו את כל לבו באופן כזה. זה היה נאום של

³⁸ נמצא בעמ' קל"ז במהדורה הקודמת של ספר תורת חיים.

³⁹ *Making of a Gadol*, Nossou Kamenetsky, Second Edition, 2004 עמ' 543 בהערה.

⁴⁰ יש להעיר שבמקור שהביא לזה בס' תורת חיים, מספר בעיות הזמן (מאת הג"ר ראובן גרוזובסקי, מהדורת תשל"ב) עמ' נ"ח, שם הובא המשל בדרך כללי, אבל אין שם שום זכר לאגודה או מזרחי, ואין שום זיהוי למי התכוון הגר"ח באותו משל. (וכן נמצא בעמ' 24 בבעיות הזמן מהדורת תש"כ, בלי שום זיהוי.)

⁴¹ הצפה, י"ח שבט תשי"ד, (January 22, 1954), עמ' 4, במאמר "הגאון ר' חיים מבריסק", מאת נחום חייניץ. יש לציין ש"הצפה" היתה עיתון התנועה העולמית של המזרחי.

קליריקלי קיצוני, שהפליא ו[מטושטש] אפילו את הקיצוניים שבין החרדים, ונתן צביון[ן] מיוחד לכל הרעיון בדבר האגודה, בהניחו עליה למפרע חותם ידוע...

[הרב ברויאר]: "אחרי כן נוסדה תנועה אחרת בצביון כלל ישראלי – הציונות. בתנועה הזאת נלחמו כל גדולי הרבנים בכל תוקף וגם אני נלחמתי בה במדת היכולת (תנועה⁴²) בתור תנועת כפירה (!)⁴³ מסוכנת לכלל ישראל. אנו נלחמנו ונלחמים בה גם עתה..."

אבל בפירוש עלינו להודיע, כי אין אנו מיסדים שום סורוגאט להציונות. אין זאת חלילה ציונות ארטודוקסית. אין לנו שום מטרות מדיניות. אנחנו לא נבכה ולא נתאונן על אשר לא יוכלו בנינו להיות לאופיצרים ולא נתמרמר גם על צרותינו ופגעינו בארצות אשר מצב היהודים בהן הוא קשה, אך כאבותינו מימות עולם נשא ונסבול את עול הגלות, כעונש מן השמים, ונקיים את אשר נצטוינו: "דרשו [את] (ב)שלוש העיר אשר הגלית אתכם שמה"⁴⁴, כלומר במקומות אשר הננו שם בגלות. דעו, רבותי וזכרו כי הפטריוטיזמוס לארץ המולדת זוהי מצוה מן התורה לנו, החרדים, שהרי "ירא [את ה'] (אלקים) בני ומלך" כתיב.⁴⁵ ובשם אלקים הננו נאמנים לכל ממלכה, לכל מדינה, אפילו אם דמנו נשפך שם כמים, גם אם תו של קלון יושם בה על גבנו, גם אם מוקדי-אש יערכו לנו שם (תנועה גדולה באולם). אנחנו נשא ונסבול הכל ולא נתאונן וזה לא יפריע בעדנו מלהקל את גורל אחינו. אנו מאמינים, כי כל היהודים החרדים הם פטריוטים נאמנים לכל הממלכות שהם יושבים שם, האשכנזים – באשכנז, הרוסים – ברוסיה, ככתוב ומצוה עלינו, ונעים לי אפוא לברך בשמכם [מטושטש] ווילהלם השני מלך וקיסר בפרוסיה ואשכנז (הנאספים קמים ממקומותיהם וקוראים שלש פעמים "האך").

הנאום עשה רושם מוזר וקשה כמעט על כל הנאספים. המימרות וכל ההקדמה הארוכה בדבר הפטריוטיות נאמרו רק לשם "האך" ולמען יוכל הד"ר ברויער – היהודי האונגרי שנתאזרח באשכנז – להביע את הפטריוטיות שלו לה"קייזער". הטון של עבדות ונשיקת השבט וכן מה שדבר על הפטריוטיות של החרדים והוציא מן הכלל את יתר השדרות ואת יתר המפלגות – בזה ראו הרבה מעין מלשינות אי-ישרה על כל אלו שאינם בני-בריתו, אם שהוא הקדים להעיר, כי אין כונתו ללמד בזה חובה על אלה שאינם חרדים, כי יש לפקפק בפטריוטיזמוס שלהם. ונדמה היה כי הנאום יעורר נגודים גם באופן רשמי, יעורר מתנגדים עצומים, אך כל התשובות היו קלושות...⁴⁶

⁴² כלומר, באמרו דברים אלו, נעשתה תנועה בתוך השומעים.

⁴³ במקור.

⁴⁴ ירמיהו כט:ז.

⁴⁵ משלי כד:כא.

⁴⁶ הצפירה, May 31, 1912, עמ' 1.

בנוסף למה שאמר על הציונות כתנועת הכפירה, בספר "זכרונות" של ר' יעקב רוזנהיים כתוב שגם הוסיף הרב ברויאר לומר על המזרחי שהם מחזיקים ידי עוברי עבירה.⁴⁷

תיאור דומה נמצא בעיתון "הזמן":

אז עלה על הבמה הרב ד"ר ברויאר מפראנקפורט. הוא המטיר אש וגפריית על ההסתדרויות היהודיות, וביחוד על הכי"ח⁴⁸ והציונים. בדבריו קרא בקול: אנחנו נלחמנו כנגדם עד כה ועתידים אנו להלחם גם מכאן ולהבא. אגודת ישראל צריכה תהיה לעשות מלחמה כנגד הציונות, שאינה אלא תנועה של אפיקורסים, הממיטה צרות על כלל ישראל...הנאום הזה הטיל סערה גדולה בין האורתודוקסים המתונים. איש לא חכה לפתיחה כזו שכל כוונתה אינה אלא להפריד בין המפלגות ולהרבות ריב ומדנים בישראל.⁴⁹

נאומו של הרב ברויאר, עם המטרת "גפריית ואש", כנראה הסעיר את השומעים עד למאד. לא ציפו השומעים, שבנאום הפתיחה של ועידת ייסוד של אגודת ישראל, כבר יפתח המארגן בדברי אש וקריאת מלחמה נגד מפלגות אחרות. ועל זה גם הגיבו כמה מן הרבנים לדברי הרב ברויאר, כדלהלן.

בתגובה לרב ברויאר נאם הג"ר יחזקאל ליפשיץ מקאליש: הרב ליפשיץ מקאליש מנסה להשיב בנחת להד"ר ברויער. האגודה צריכה, לדעתו, להתרחק מפוליטיקה לוחמת. דרושה זהירות יתרה במלחמה נגד הוכחות ידועות. החולשה הידועה של כל אדם פרטי להתכבד בקלון חברו אינה צריכה להיות לקו לאגודה שלמה. **אל לה לבקש סימני מינות במקום שאינם.**⁵⁰ עלינו לבנות ולא להרוס (מ"כ⁵¹) לא לפזר, כי אם לכנס ולא להתאמץ להוציא מן הכלל את מי שהוא (מ"כ וקריאות "בראווא"), אך לרכוש ככל האפשר יותר ויותר, לקרב ולא לרחק (מ"כ), ללכת אך בדרך השלום והאהבה (מ"כ)...⁵²

ר' יעקב רוזנהיים הגיב לדברי הג"ר ליפשיץ:

⁴⁷ "זכרונות", יעקב רוזנהיים, תל אביב, תשט"ז, עמ' 157. וכן "זכרונות" מהדורא שניה, יעקב רוזנהיים, בני ברק, תשל"ט, עמ' קמ"ה.

⁴⁸ כל ישראל חברים – האליאנס.

⁴⁹ הזמן, May 31, 1912, עמ' 1.

⁵⁰ ההדגשה מאתי (י.ש.).

⁵¹ מחיית כפים.

⁵² הצפירה, May 31, 1912, עמ' 1.

רוזנהיים משיב בשם הוועד להרב ליפשיץ. "אגודת ישראל" אינה חושבת כלל להיות אורגניזציה לוחמת. לא זו מטרתה. היא אומרת לבנות מקדש ומבקשת היא אמצעים לזה...איננו הסתדרות לוחמת, אף נשיב מלחמה שעה, אם יזמינונו לקרב.⁵³

דברים אלו של ר' רוזנהיים, שהאגודה אינה הסתדרות לוחמת, גם נמצאים בספר "זכרונות" של ר' יעקב רוזנהיים.⁵⁴ בספר זה, אף שהובאו מדברי הרב ברויאר בנאומו באריכות, אבל צונזרו דברי הרב ברויאר אודות הפטריוטיזם, הקיסר, שפיכות דם היהודים, ומוקדי-אש.⁵⁵ וכן צונזרו דברי הרב ליפשיץ מקאליש בתגובתו נגד נאומו של הרב ברויאר, כנראה מתוך רצון למעט את רושם ההתנגדות נגד דברי הרב ברויאר, ומשום שדבריו של הרב ליפשיץ מעידים על התנגדות לדברי רב ברויאר אף מבין הרבנים שהיו חרדים מובהקים. דברי ר' רוזנהיים כפי שהובאו בספר הזכרונות, שהצהיר שהאגודה אינה הסתדרות לוחמת, מחוסרים הם קצת הבנה, ואין הקורא יודע למה מתייחסים דבריו, מכיון שהדברים של הרב ליפשיץ שאליהם הוא מגיב צונזרו מספר הזכרונות.

ר' רוזנהיים גם הזדרז להצהיר בעיתונות שמה שאמר הרב באויאר אינה אלא דעה "פרטית", שאינה מחייבת את האגודה באופן רשמי. אמנם, ר' יצחק ברויאר, בנו של הג"ר שלמה ברויאר, כותב "אבי ז"ל הצביע בנאום הפתיחה שלו על הסכנה הרוחנית שבציונות וציין את הלחימה בה כאחת המטרות של הארגון העולמי ההולך ומוקם..." אף שר' רוזנהיים כנראה רצה למעט את ההיזק, אבל ברור שלדעת הרב ברויאר, המלחמה בציונות היתה אחת מהמטרות המרכזיות של האגודה.⁵⁶

גם הג"ר שמואל יצחק הילמאן זצ"ל, באותו עת רב בגלאסגוי, ולימים חותנו של הג"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, הגיב נגד נאומו של הרב ברויאר, כדלהלן:

בסוף נאומו מוחה הרב בדברים נאים ומתקבלים על הלב נגד הפוליטיקה הרתחנית והקולנית והלוחמת של חרדי פרנקפורט, על החרדים לקבל את כל אדם בזרועות פתוחות ולא להוציא איש מן הכלל.⁵⁷

מעניין לציין, שדברים אלו של הרב הילמאן אכן הובאו גם ב"זכרונות" של ר' רוזנהיים, אבל בלי שום זכר לדרך הלוחמת של פרנקפורט, אלא כדברים כלליים אודות אחדות. עוד יש לציין, שבמהדורה הראשונה של "זכרונות", הובא דבר זה בשם "הרב הילמאן – גלסגאו"⁵⁸, ובמהדורה השניה "תוקן" השם של הרב, ומוכא בשם "הרב הלל מן

⁵³ שם.

⁵⁴ עמ' 168 במהדורה הראשונה, עמ' קנ"ה במהדורה השניה.

⁵⁵ מקום הדברים היה צריך להיות בנאומו של הרב ברויאר בעמ' 158 במהדורה הראשונה, ובעמ' קמ"ו במהדורה השניה.

⁵⁶ "דרכי", יצחק ברויאר, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 84.

⁵⁷ הצפירה, June 2, 1912, עמ' 2.

⁵⁸ עמ' 171.

– גלסגאו"59, שהוא בודאי טעות גסה ומדהימה, שאיש בשם זה לא היה ולא נברא, ולפלא שלא הכירו בשמו של הג"ר שמואל הילמאן זצ"ל.

עוד מחאה ארוכה נגד דרכו של הרב ברויאר הושמע על ידי הרב ד"ר כ"ץ מזאבר'זה.60 ונראה מדבריו, שלמרות טענותיו של ר' רוזנהיים שהאגודה אינה הסתדרות לוחמת, עדיין הבין הרב כ"ץ שדברי הרב ברויאר שמטרת האגודה למלחמה הם יותר אמינים למטרות האמיתיות:

נאום חריף נגד הד"ר ברויער נושא הרב כץ...ד"ר ברויער בקר את האליאנס, והנותן יד לציונות הוא בעיניו פושע ומכשיל את הרבים ותומך בידי עוברי עבירה, ואם הוא הזמין אותנו ורשם את שמו על ההזמנה, הלא אות הוא, כי ברוח זה תמשוך האגודה את מפעליה.61 ברגע שאנו מתחילים ללכת בדרכי ריב, בחרפות וגדופים על הציונות ועל הלאומיים (הרב הפולטבי62 צועק, קופץ ממקומו בחימה. הד"ר ברויער מבקש שיתנו להרב כץ לגמור את דבריו) – אנו נחרים כליה על ההסתדרות. עלינו להגדיל תורה ולהאדירה ולא לתת אותה לחרפה (מ"כ ומהומה).63

גם כאן, הדברים הובאו בספרו של ר' רוזנהיים בסגנון הרבה יותר רך, וכתוב בפשיטות על הרב כץ: "מתנגד להשקפות הרב ד"ר ברויאר. אין לנו לשלול ולבקר ארגונים אחרים, כי אם לפעול ולבנות כדי לקרב את הרחוקים מיהדות האמיתית, ולשמור על אלה העומדים ח"ו להתרחק ממנה."64

מה שראינו עד כה, שכבר בועידת קטוביץ, שבו היה נמצא הגר"ח, הצהירה האגודה שאחת ממטרותיה היא להיות הסתדרות לוחמת, וכפי שאמר בפירוש הרב ברויאר, שהיה אחד מהמייסדים הראשיים. וכן ראינו את תגובתו של הרב קאליש שאין לה לאגודה לחפש מינות, ותגובות שונות כעין זה המזהירות את אגודה שלא להיות הסתדרות לוחמת, כפי שתיכנן הרב ברויאר. ואף שר' רוזנהיים הצהיר שאין מטרת אגודת ישראל להיות הסתדרות לוחמת, כנראה שהתגשמה חזונו של הרב ברויאר יותר מזו של ר' רוזנהיים. ראה למשל מה שכתוב בעיתון "The Sentinel" בענין ביקורם של הג"ר מאיר דן פלוצקי זצ"ל (בעל הכלי חמדה), ועוד רבנים כמשלחת אגודת ישראל:

59 עמ' קנ"ו.

60 בעברית מודרני: זאב'זה, ובפולנית: Zabrze. עיר בדרום פולין.

61 וכעין זה אמר הגר"ד אודות זקנו הגר"ח, שאם הרב ברויאר, שהיה המניע מאחורי האגודה, לא מצא חן בעיני הגר"ח, הרי שכל האגודה לא מצאה חן בעיניו. ראה: The Rav Thinking Aloud עמ' 17.

62 הרב אליהו עקיבא רבינוביץ מפולטאבה.

63 הצפירה, June 2, 1912, עמ' 2.

64 עמ' 173 במהדורא הראשונה, עמ' קנ"ט במהדורא השניה.

A delegation of the Agudas Isroel, the ultra-Orthodox organization, consisting of Chief Rabbi Meier Dan Plozki, Rabbi Josef Lew, Dr. Meier Hildesheimer, Dr. Nathan Birnbaum, Chief Rabbi Spitzer, Rabbi Israel Rapaport, Mr. Wolf Pappenheim, Rabbi Nissan Jablonski and Mr. Kirschbraun, has recently arrived in America on some unknown mission and was accorded a very cold reception by the New York Jewish press. The Agudas Isroel is not only an ultra-Orthodox organization, but **is also a fighting organization**⁶⁵ and reminds one very much of the medieval ecclesia militans. It is not only engaged in fighting moderate Reform Judaism in Europe, but is also engaged in fighting the Zionists, Mizrachists and all the Orthodox elements who are unwilling to join the Agudas Isroel.⁶⁶

לאחר כל זאת יש לשער, וכמעט מובן מאליו, שבמשלו של הגר"ח, החתול המחפש מלחמה היינו האגודה דוקא. מה שהרב ברויאר הצהיר כבר בייסוד האגודה שתהיה הסתדרות לוחמת, זה מאד מתאים למה שהבאנו לעיל בשם הגר"ח: "ואילו האגודה חיונותה בחיפוש חטאים ורבוים".⁶⁷ מה שכתוב בספר תורת חיים, שהחתול המחפש מלחמה היינו המזרחי, אין לזה שום יסוד, ואין זה אלא טעות. בודאי היתה בכל הנ"ל עוד סיבה שהגר"ח זצ"ל לא רווה נחת מהאגודה, שמיסודה כבר היתה מטרתה שתהיה הסתדרות לוחמת, ודומה לחתול שחיונותה במלחמה.⁶⁸

ז. סיום

בסיכום, ראינו כאן שהנהגתו של הגר"מ זצ"ל בענייני מועצת גדולי התורה ואגודת הרבנים היתה המשך ישיר של שיטותיו והשקפותיו של אביו הגר"ח זצ"ל. דעת הגר"ח אודות ועדים, אודות מרכז רבני, וגם אודות הצהרת איסורים לעומת חיזוק הדת, כולם השתקפו במאבקי של הגר"מ נגד מועצת גדולי התורה ואגודת הרבנים. באמת שאני גיליתי בעצמי את רוב החומר אודות מאבקי הגר"מ לפני כמעט חמש שנים, וגם כתבתי מאמר באנגלית בענין זה.⁶⁹ כשהראיתי את המאמר לג"ר משה מייזלמאן שליט"א, נכדו של הגר"מ זצ"ל,

⁶⁵ ההדגשה מאתי (י.ש.).

⁶⁶ "The Sentinel", June 24, 1921, page 9. תודתי לרב מיכאל זילברמן שהפנה אותי למאמר זה.

⁶⁷ הצפה, י"ח שבט תשי"ד, (January 22, 1954), עמ' 4.

⁶⁸ ראה: *The Rav Thinking Aloud* עמ' 17. יתכן שזו היתה כוונת הגר"ד במה שאמר על הגר"ח: "He came, took a look at [Rav] Breuer and disliked him."

⁶⁹ על זה יכול להעיד ידידי הרב דוד בשבקין, שאף הוא קרא את המאמר לפני כחמש שנים, ותודתי לו שלא גילה את החומר לרבים בחמש שנים שעברו, ולמרות הקושי שבדבר.

הוא יעץ לי שלא לפרסם את הדברים.⁷⁰ וזה משום שהבנה שלימה של הנהגת הגר"מ צריכה להיות מיוסדת על הבנת השקפותיו והנהגותיו של אביו הגר"ח, ובאותה עת לא היתה לי הבנה מספיקה בענינים אלה, ולא התייחסתי לזה כלל במאמרי. מקווה אני שבמאמר זה התחלנו לתקן זאת, ופתחנו פתח לקוראים לראות איך שהנהגותיו של הגר"מ זצ"ל אכן היו המשך ישיר של הנהגת אביו הגר"ח. עוד מקווה אני שעל ידי מאמרים אלו נבוא להבנה עמוקה בתורתם והנהגותם של רבותינו הגר"ח והגר"מ זצ"ל, ולהגדיל תורה ולהאדירה.

⁷⁰ יש להעיר, שהגר"מ מייזלמאן לא אמר שאסור לי לפרסם את המאמר, אלא שבתורת עצמה אמר לי שמוטב לא לפרסמו, ודו"ק.

הרב הגאון ר' משה סאלאוויטשיק וועגען דער מחלוקת ארום דער ראדאמער רבנות

ווי אונזערע לעזער איז שוין בעוואוסט, קומט אין ראדאם פאר א גרויסע מחלוקת ארום דעם כסא הרבנות, וואס איז פארכאפט געווארען דורך הרב קעסטענבערג. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס די קהלה-פארוואלטונג און אויך דער קהלה-ראט האבען כמעט איינשטימיג בעשלאסן, דורכצופיהרען אין ראדאם וואהלען פון א רב. וויל דאך דער רב קעסטענבערג נישט אבטרעטען פון פלאץ איז מיט אלע מיטלען פערזוכט ער צו שטרען די קאנקארס וואהלען פון א רב. דער רב קעסטענבערג האט אויך אריינגעצויגען אין דער מחלוקת די "אגודת-הרבנים", וואס האט לעצטענס פערפענטליכט אין די צייטונגען א מודעה און ארויפגעלעגט א חרם אויף יעדער רב, וואס וועט האבען די העזה צו בעטייליגען זיך אין די קאנקארס וואהלען פון ראדאמער רבנות. דער חרם איז נאטירליך מיט'ן בעוואוסטען פסוק: "ארור מסיג גבול רעהו" ד.ה. [דאס הייסט] פערשאלטען זאל זיין יעדער, וואס וועט זיך רעדוועגען צו פערנעהמען יענעם גבול. און דאס הייסט געמיינט, אז פערשאלטען זאל זיין יעדער, וואס וועט זיך רעדוועגען צו פערנעהמען ראדאמער רבנות.

דאס אריינמישען זיך פון דער "אגודת הרבנים" אין דעם ענין און דאס ארויפלענען אזא שווערען חרם מיט א קללה דערצו, האט ארויסגערופען אגרויסע אויפגעגונג אין די קרייזען פון דער אידישער בעפעלקערונג אין ראדאם און אפילו די ארטאדאקסישע אידען זענען גוואלדיג אויפגערגט אויף דער האנדלונג פון דער "אגודת הרבנים". מיר האבען געפונען פאר נויטיג זיך צו ווענדען צו איינעם פון די אנגעזע- העכסטע רבנים אין פוילען, צום הרב הגאון ר' משה סאלאוויטשיק, דעם זוהן פון בריסקער רב, הרב הגאון ר' חיים סאלאוויטשיק ז"ל, וואס איז א גרויסער בר סמכא אין אזעלכע ענינים, און מיר האבען געבעטען, ער זאל ארויסזאגען זיין מיינונג וועגען דעם הרב קעסטענבערג, און וועגען דעם, צי האט דער "אגודת הרבנים" גאהעט דאס רעכט זיך אריינצומישען אין די ענינים פון א שטאדט און איהר צו זאגען א דעה, דערצו נאך מיט א "חרם", און בכלל צי האט דער ענין פון "ארור מסיג גבול רעהו" א שייכות מיט וואהלען פון א שטאדט-רב. הרב ר' משה סאלאוויטשיק איז געווען אזוי פריינדליך און האט אונז ערקלערט פאלגענדעם:

[הגר"מ]: "איך קאן אייך קיין שום מיינונג וועגען דעם הרב קעסטענבערג נישט זאגען, וויל ער איז מיר נישט בעקאנט און אויך דער עצם ענין פון דער ראדאמער מחלוקת איז מיר נישט באוואוסט גענוי. דערום קאן איך אייך נישט זאגען קיין מיינונג וועגען דעם, און בפרט, ווען דאס איז נוגע א אידען אין פרנסה."
[היינט]: "צי געפינט נישט דער רב אז דער כבוד פון רבנות דארף שטעהן העכער ווי די פרנסה פון א אידען, און אז בעת מ'האנדעלט זיך וועגען דעם, אז א שטאדט

זאל האבען א רב לויט איהר וואונש, דארף מען זיך נישט רעכענען מיט דער פרנסה פון א אידען?"

[הגר"מ]: "אודאי," האט געענפערט דער רב, "שטעהט העכער דער ענין פון כבוד הרבנות ווי פרנסה פון א אידען, אבער דאס איז געזאגט געווארען, ווען ראדאמער אידען וואלטען געקומען צו מיר האבען א דין תורה מיט זייער רב. וואלט איך געהאנדעלט מיט כל חומר הדין און וואלט זיך מיט גארנישט גערעכענט. אבער איצט, ווען מיר רעדען וועגען דער זאך בכלל, קאן איך קיין מיינונג נישט זאגען, וויל די זאך איז מיר נישט באוואוסט מיט אלע פרטים."

[היינט]: "האט די 'אגודת הרבנים' געהאט דאס רעכט זיך צו מישען אין דעם ענין און צי האט בכלל דער ענין פון 'ארור מסיג גבול' א שייכות צו דער זאך?"

[הגר"מ]: "ס'ווענדעט זיך אין דעם, אויב די 'אגודת הרבנים' איז א "פראפעסיאנעלער פעראיין" איז זעלכסטפערשטענדליך, אז זי האט אין זינען בלויז די אינטערעסען פון איהרע מיטגלידער. אבער אויב די 'אגודת הרבנים' איז אנ'אגודה פון לומדי תורה וואס זייער עובדא איז צו פערנעהמען זיך מיט ידיעת התורה, האט זי געדארפט האנדלען לויט חוקי התורה און נישט שרייבען אזעלכע זאכען און "איסורים" וואס זענען באמת בלויז א סטראשאק פאר עם-הארצים, אבער נישט פאר רבנים, וואס וויסען, אז דער ענין פון "ארור מסיג גבול" האט גארנישט קיין שייכות צו דעם ענין פון ראדאמער רבנות.

ווארום דער ענין מיט די "ארור'ס", וואס שטעהען אין חומש, האבען פאלגענדע בעדייטונג:

"אויף יעדער לאו פון דער תורה קומט שפעטער אויף איהם אנ'ארור". צ.ב.ש. [צום ביישפיל] אויפ'ן "לאו" פון "לא תעשה לך פסל ומסכה" קומט שפעטער דער "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה", ד.ה. [דאס הייסט] "פערשאלטען זאל זיין דער, וואס וועט מאכען א געטש", אויף דעם "לאו" פון "לפני עור לא תתן מכשול" קומט שפעטער דער "ארור משגה עור בדרך" ד.ה. "פערשאלטען זאל זיין דער, וואס וועט לעגען שטרויכלונגען פאר א בלינדען". און אזוי קומט אויף יעדער "לאו" שפעטער אנ'ארור, און אט דער "ארור מסיג גבול רעהו" קומט אויף דער "לאו" פון "לא תסיג גבול רעדך אשר גבלו ראשונים בנחלתך", ד.ה. "זאלסט נישט פערנעהמען דעם גרענעץ פון דיין חבר, וואס ער האט בעקומען לויט די חלוקה אין זיין נחלה", און דאס מיינט מען בפירוש, אז קיינער טאר נישט פערנעהמען די ערד אין ארץ ישראל, וואס די אידען האבען בעקומען ביי דער חלוקה, בעת זיי האבען אוינגענומען ארץ ישראל, און אט אויף דעם "לאו" קומט שפעטער דער "ארור מסיג גבול רעהו". צו קיין אנדער זאך האט דער ארור קיין שום שייכות נישט.

"און מיינט נישט", האט אויסגעפיהרט דער חשוב'ער רב, "אז דאס איז מיינ פשט'ל, דאס (אזי) [איז] די מיינונג פון ספרי און פון רמב"ם. דעריבער [די] האנדלונג פון

דער "אגודת הרבנים" מיט איהר חרם פון "ארור מסיג גבול רעהו" אדער אנ'אנשרעקעניש בלויז פאר עמי-הארצים, אדער דאס איז טאקע בלויז עם-הארצות פון זייער זייט. בלויז דער "המון" בענוצט זיך מיט דעם פסוק "ארור מסיג גבול רעהו" ביי יעדער זאך, אבער די "אגודת הרבנים" געמענט וויסען די בעדייטונג דערפון."

"מעהר קאן איך נישט און וויל נישט רעדען וועגען דעם ענין", האט אויסגעפיהרט דער רב.

תרגום חפשי:

הרב הגאון ר' משה סאלאוויטשיק על המחלוקת אודות הרבנות בראדאם

כמו שידוע לקוראים שלנו, יש כבר בראדום מחלוקת גדולה אודות כסא הרבנות, אשר נתפס ביד הרב קעסטענבערג. לא משנה מה שראשי הקהילה וגם ועד הקהילה החליטו כמעט בפה אחד לנהל בראדום בחירות לרב. מכיון שהרב קעסטענבערג אינו נפטר מן המקום, הוא מחפש בכל תכסיסים להפריע את הבחירות לרב. הרב קעסטענבערג גם עירבב במחלוקת את "אגודת הרבנים", אשר לאחרונה פירסמה בעיתונים מודעה וקראה חרם על כל רב שיעיז לערב את עצמו תוך הבחירות לרבנות ראדום. החרם כמובן מיוסד על הפסוק הידוע: "ארור מסיג גבול רעהו", כלומר, ארור יהיה כל מי שיהיין לתפוס לעצמו גבולו של אחר. זאת אומרת, ארור יהיה כל מי שיהיין לתפוס לעצמו את רבנות ראדום.

ההתערבות של "אגודת הרבנים" בענין, ובר מן דין קריאת חרם כה חמור עם קללה, גרם לסערה גדולה בציבור היהודי בראדום, ואפילו היהודים האורתודוקסים נסערו על ידי פעולת "אגודת הרבנים".

מצאנו צורך לפנות לאחד מן הרבנים המכובדים וגבוהים ביותר בפולין, אל הרב הגאון ר' משה סאלאוויטשיק, בנו של הרב מבריסק, הרב הגאון ר' חיים סאלאוויטשיק ז"ל, אשר הוא בר סמכא גדול בענינים כאלה, ובקשנו ממנו שיגיד דעתו אודות הרב קעסטענבערג, ולגבי זה אם "אגודת הרבנים" יש לה זכות להתערב בענינים של עיר ולהגיד דעה, ויותר מזה עם "חרם", ובכלל אם הענין של "ארור מסיג גבול רעהו" יש לו שייכות עם בחירות של רב העיר.

הרב ר' משה סאלאוויטשיק היה כל כך נעים והצהיר לנו כדלהלן:

[הגר"מ]: "אין אני יכול לומר לכם שום דעה אודות הרב קעסטענבערג, כיון שאינו מוכר לי, וגם עצם הענין של המחלוקת בראדום אינו ידוע לי בדיוק. על כן אינו יכול לומר לכם שום דעה אודות זה, ובפרט כאשר זה נוגע ליהודי בפרנסה."

[היינט]: "הרב לא מצא שכבוד הרבנות צריך לעמוד למעלה מפרנסת יהודי, וכאשר דנים על זה, שראוי שיהיה לעיר רב לפי רצונם, ואין להתחשב בפרנסת יהודים?" [הגר"מ]: "בודאי", ענה הרב, "ענין כבוד הרבנות עומד למעלה מפרנסת יהודי, אבל זה אמור כשיהודי ראדום היו באים לדין תורה עם הרב שלהם, אז הייתי דן עם כל חומר הדין, ולא הייתי מתחשב עם כלום אחרת. אבל עכשיו, כשמדברים על הענין בכלל, אינני יכול להגיד שום דעה, כיון שהדבר אינו ידוע לי עם כל הפרטים." [היינט]: "האם יש ל"אגודת הרבנים" הזכות להתערב בענין והאם יש ל"ארור מסיג גבול רעהו" שייכות לענין בכלל?"

[הגר"מ]: "תלוי בזה, אם "אגודת הרבנים" היא מוסד פרופסיונלי, אז מובן מאליו שיש להם בדעתם רק האינטרסים של חבריהם. אבל אם "אגודת הרבנים" היא אגודה של לומדי תורה שעובדא שלהם היא לנהוג עם ידיעת התורה, אז היו צריכים לנהוג על פי חוקי התורה, ולא לכתוב כאלה דברים ו"איסורים" שהם באמת איומים לעמי הארץ, אבל לא לרבנים שידועים שענין "ארור מסיג גבול רעהו" אין לו שום שייכות לענין של הרבנות בראדום."

"מפני הענין של הארורים הכתובים בחומש, יש להם המובן כדלהלן:

"כל לאו שבתורה [ש]בא לאחריו ארור, למשל, על "לאו" של "לא תעשה לך פסל ומסכה", בא לאחריו ה"ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה", כלומר "ארור יהיה האיש אשר יעשה פסל". על ה"לאו" של "לפני עור לא תתן מכשול", בא לאחריו ה"ארור משגה עור בדרך", כלומר "ארור יהיה האיש אשר ישם מכשול לפני עור". וכן על כל לאו [ש]בא לאחריו "ארור", והנה "ארור מסיג גבול רעהו" בא על ה"לאו" של "לא תסיג גבול רעהו אשר גבלו ראשונים בנחלתך", כלומר "אל תתפוס את הארץ של חברך, אשר קיבל על פי החלוקה בנחלתו", וזאת אומרת בפירוש, שאין לתפוס האדמה של ארץ ישראל אשר היהודים קיבלו בחלוקה, בעת אשר ירשו את ארץ ישראל, והנה על "לאו" זה בא לאחריו ה"ארור מסיג גבול רעהו". הארור אין לו שייכות לשום דבר אחר."

"ואל תחשוב", סיים הרב החשוב, "שזה הפשט שלי, זו היא הדעה של הספרי והרמב"ם. על כן, פעולתם של "אגודת רבנים" עם החרם של "ארור מסיג גבול רעהו" היא או איום רק לעמי הארץ, או שזה באמת רק עם-הארצות מצדם. רק ה"המון" משתמשים בפסוק "ארור מסיג גבול רעהו" לכל דבר, אבל "אגודת הרבנים" יש להם לידע המובן שממנו."

"יותר איני יכול ואיני רוצה לדבר אודות הענין", סיים הרב.